

PAPP OLGA: A HELYI ÖNKORMÁNYZÁSHOZ VALÓ KOLLEKTÍV ALAPJOG

DEBRECENI EGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

1. Bevezetés

A helyi önkormányzatokkal kapcsolatos egyik téma aktualitását sem lehet most vitatni, hiszen a régi Alkotmányt (a 2012. január 1-jével hatályon kívül helyezett 1949. évi XX. törvényt) felváltó Alaptörvény az önkormányzati rendszert is erőteljesen érinti. Korábban az Alkotmány IX. fejezete foglalkozott a helyi önkormányzatokkal, most az Alaptörvény 31-35. cikke tartalmaz néhány rendelkezést rájuk nézve. Nem kizárólag alkotmányi szinten történt változás, hanem a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényt (Ötv.) is felváltotta (bár sok rendelkezése csak 2013. január 1-jétől, illetve a 2014. évi általános önkormányzati választások napján fog hatályba lépni) a 2011. évi CLXXXIX. törvény, amely Magyarország helyi önkormányzatairól szól (Mötv.).

Dolgozatomban a változások egy aspektusára szeretnék rámutatni, nevezetesen arra, hogy az új Alaptörvény nem deklarálja a helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjogot, ellentétben a korábbi Alkotmánnyal. Mi a jelentősége ennek? Szükség van-e egyáltalán ennek a jognak az alkotmányos szintű rögzítésére? Milyen okokat, illetve következményeket lehet kimutatni a deklaráció elmaradásával kapcsolatban?

2. A helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjog az Alkotmányban

A régi Alkotmány 42. §-a tartalmazta a *helyi önkormányzás jogának kimondását*, rögzítve, hogy a „község, a város, a főváros és kerületei, valamint a megye választópolgárainak közösségét megilleti a helyi önkormányzás joga.” Ebből az is kiderült, hogy kiket illet meg ez a kollektív alapjog, azaz kik az *alanyai*: a *helyi választópolgárok közössége*. Éppen ezért tekinthető a szóban forgó alapjog kollektívnek. KUKORELLI István alkotmányjogász szerint az önkormányzáshoz való jog jellegzetes példája annak, hogy egyes alapvető jogok individuális jogként történő deklarálása elégtelen a jog tartalmának a kifejezéséhez. Szerinte vannak olyan jogok, amelyek gyakorlása valamely közösség útján, a közösség tevékenysége révén biztosítható, és vitathatatlan, hogy ez érvényes az önkormányzási jogra, hiszen ezt a tevékenységet csak az individuumok valamely közössége végezheti.¹ A normaszöveg ugyanitt tartalmazta azt is, hogy mit értünk helyi önkormányzás alatt, vagyis hogy mi ennek az alapjognak a *tartalma*. A helyi önkormányzás az alkotmányi definíció szerint „a

1 KUKORELLI István: Az önkormányzás fogalma, az önkormányzatok szervezeti, hatásköri és gazdasági önállósága. In: *Alkotmánytan I.* (Szerk.: Kukorelli István), Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 498. o.

választópolgárok közösségét érintő *helyi közügyek* önálló, demokratikus intézése, a *helyi közhatalomnak* a lakosság érdekében való gyakorlása.” A 44. § (1) bekezdése azt is meghatározta, hogy a helyi választópolgárok közössége hogyan élhet ezzel a joggal, vagyis mi a *gyakorlásának módja*. Eszerint egyrészt választott képviselőtestület útján, másrészt helyi népszavazással gyakorolható ez a jog. Az Alkotmány ezeken kívül lefektette a helyi önkormányzatok jogainak garanciáit is. Ebbe a körbe tartozott alapjogaik felsorolása és egyenlőségének deklarálása, az a szabály, hogy a helyi önkormányzati jogokat, kötelezettségeket törvény határozza meg, és a helyi önkormányzatokról szóló törvény elfogadásához kétharmados többség kell (az alapjogok korlátozásához is), valamint a bírósági, alkotmánybírósági védelem biztosítása (összhangban a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájának² a helyi önkormányzatok jogorvoslati jogát tartalmazó 11. cikkével). Mindezeket túl az Alkotmány az önkormányzati választásokról, szervezeti, valamint feladat- és hatásköri kérdésekről is tartalmazott rendelkezéseket.

3. A helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjog az Alaptörvényben

Az Alaptörvény 31. cikke csupán annyit tartalmaz, hogy „Magyarországon a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében helyi önkormányzatok működnek.” Vagyis a helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjog *alaptörvényi szinten nincsen deklarálva. Nem kapunk választ azokra a kérdésekre sem, hogy kiket illet meg ez a jog, vagy hogy mi a tartalma. A gyakorlás módját két külön cikkből rakhatjuk össze. Az egyik a 31. cikk, amelynek (2) bekezdése a helyi népszavazás lehetőségét tartalmazza, hozzátéve rögtön, hogy erre a helyi önkormányzat feladat- és hatáskörébe tartozó ügyről törvényben meghatározottak szerint kerülhet sor, a másik pedig a 33. cikk (1) bekezdése, amely szerint a „helyi önkormányzat feladat- és hatásköreit a képviselőtestület gyakorolja.” Meg kell említeni, hogy a garanciális szabályok közül az Alaptörvény csupán azt tartalmazza, hogy a helyi önkormányzatokra vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg, szó sincsen a helyi önkormányzatok alapjogairól, kötelezettségekről viszont olvashatunk a normaszövegben.³ Az új Alaptörvény a helyi önkormányzathoz telepített feladat- és hatáskörökről beszél (amikor például az önállóan történő igazgatásról, vagy a szabad társulásról van szó), míg a korábbi Alkotmány alapjogokról beszélt, a helyi képviselőtestületet határozva meg címzettként. Az is érdekes, hogy az új Alaptörvény a felsorolás előtt, valamennyi pontra vonatkozóan tartalmazza a „törvény keretei között” kitélt, a régi*

² A Chartát Magyarországon az 1997. évi XV. törvény hirdette ki.

³ Lásd például az állami szervekkel való együttműködés kötelezettségét [34. cikk (1) bekezdés].

Alkotmányban viszont ez csupán néhány esetben szerepelt. Természetesen az Alaptörvény is tartalmaz egyéb rendelkezéseket, illetve a korábbiakhoz képest többletelemeket, például a helyi önkormányzatok feletti törvényességi felügyeletről, amely a korábbi törvényességi ellenőrzést váltotta fel.⁴

4. Az alkotmányos deklaráció szükségességének kérdése

Szükség van-e a helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjog alkotmányos deklarációjára? A válaszhoz kiindulópontként meg kell vizsgálni néhány alapkérdést.

4.1 A helyi önkormányzatok néhány jellemzője

Az egyik kérdés az, hogy hol helyezkednek el a helyi önkormányzatok a hatalommegosztás rendszerében. Egyesek szerint a helyi önkormányzatok a végrehajtó hatalmi ágba tartoznak, de az önálló hatalmi ág jellegüket lehet jobban alátámasztani. Elmondható, hogy a helyi önkormányzatok tulajdonképpen a *hatalommegosztás területi dimenzióját* képezik. Ha a közigazgatás (mint a végrehajtó hatalmi ág része) rendszerét nézzük, az látható, hogy *hiányzik az alá-fölé rendeltség* az önkormányzati és az államigazgatási alrendszer között. Az *önkormányzati autonómia* magában foglalja a szervezeti, működési, személyzeti és gazdálkodási autonómiát is. Mindennek az indoka és értelme, hogy a helyi önkormányzatok kifejezik a helyi közösségek sajátos értékrendszerét, a központi hatalom korlátjaként szolgálnak, és a közszolgáltatásokat is jobban el lehet látni általuk, hiszen helyi szinten tudható leginkább, hogy az ellátás mely módja a legcélszerűbb, leghatékonyabb.⁵ A fentieket a már említett *Helyi Önkormányzatok Európai Chartája* is megerősíti, amikor *preambulumában* rögzíti, hogy az állampolgárok közügyekben való részvételének joga fontos demokratikus elv, illetve hogy ez a jog legközvetlenebbül helyi szinten gyakorolható. Azt is elismeri ez a dokumentum, hogy a helyi önkormányzatok hatékony, és az állampolgárokhoz közelálló igazgatást képesek megvalósítani, valamint hogy a hatalom decentralizálásában kiemelkedő szerepet játszanak.

4.2. Történeti, európai és nemzetközi háttér

Egy másik kérdéskör a *történeti dimenzió* jelentősége, illetve az *európai és nemzetközi szint*. A helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjog „történelmi fejlődés eredményeként

4 Részletesebben: BALÁZS István: *Az autonómia-felfogás változása az új magyar helyi önkormányzati szabályozásban*. Kézirat (a továbbiakban: BALÁZS I.) A helyi önkormányzatok és a Kormány kapcsolata, a törvényességi felügyelet hatása az önkormányzati autonómiára kiemelkedő jelentőséggel bír, de jelen tanulmányban erre a problémakörre nem térek ki.

5 Részletesebben: BALÁZS István: *Helyi demokrácia, a helyi önkormányzáshoz való kollektív alkotmányos alapjog*. Kézirat (a továbbiakban: BALÁZS II.)

alakult ki és tartalmát alapvetően az határozza meg, hogy hol van a helyi önkormányzatok helye az állami szervek és funkciók rendszerében.”⁶ A volt szocialista országokra jellemző a helyi önkormányzashoz való kollektív alapjog alkotmányos szabályozása, melynek oka a rendszerváltást követően felmerült azon igény volt, hogy a demokratikus berendezkedést, a helyi önkormányzatok autonómiáját biztosítsák, azt garanciákkal bátyázzák körül. Bizonyos országokban a „területi közösségek” rendelkeznek a szabad szabályozás és igazgatás jogával, ilyen megoldást találunk többek között a francia alkotmányban. A német és a svéd alkotmány a szabad helyi választásokhoz kapcsolja a helyi önkormányzati autonómia gyakorlását, de vannak olyan államok is – például az Egyesült Királyság -, ahol nincs alapjogi jellegű szabályozás, hiszen a helyi önkormányzashoz való jog kollektív alapjogi szabályozása a parlament szuverenitását megkérdőjelező, ezért nehezen elfogadható megoldás lenne. Az alapjog egyik lényeges tartalmának, a helyi közügyeknek a körét is másként vonják meg az angolszász és a kontinentális rendszerek. Az előbbiben a helyi önkormányzatok nem terjeszkedhetnek túl a törvényben meghatározott feladataikon, saját önként vállaltakkal nem rendelkezhetnek. Az utóbbiban a helyi önkormányzatok kötelező feladataik mellett minden olyan feladatot felvállalhatnak, ami nem tartozik más állami szerv hatáskörébe.⁷ Európai szinten a *Charta 2. cikke* kapcsolható ide, amely *A helyi önkormányzás alkotmányos és jogi megalapozása* címet viseli, és az alábbiakat mondja ki: „A helyi önkormányzás elvét a belső jogalkotásban, és amennyire lehetséges, az Alkotmányban is el kell ismerni.” A *4. cikk* első pontja pedig azt szögezi le, hogy a „helyi önkormányzatok alapvető hatáskörét és feladatait az Alkotmány vagy törvény rendezi.”⁸ Itt lehet röviden kitérni arra is, hogy a *Chartához csatolt, a helyi közéletben való részvételről szóló kiegészítő jegyzőkönyv* – ahogyan Balázs István rámutat⁹ – egyéni jogként deklarálja a helyi közéletben való részvétel jogát.¹⁰ Nemzetközi szinten meg lehet említeni a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát*¹¹, melynek *25. cikke* többek között kimondja, hogy minden állampolgárnak „megkülönböztetések, illetőleg ésszerűtlen korlátozások nélkül joga és lehetősége van arra,

6 BALÁZS II.

7 BALÁZS II., Magyarországon a kontinentális megoldás érvényesül *jelenleg*, lásd az Ötv. 1. §-ának (4) bekezdését.

8 Ezeknek tulajdonképpen az új Alaptörvény is megfelel, figyelembe véve azt is, hogy a Charta mit ért helyi önkormányzáson. A *3. cikk* szerint ez „a helyi önkormányzatoknak azt a jogát és képességét jelenti, hogy – jogszabályi keretek között – a közügyek lényegi részét saját hatáskörükben szabályozzák és igazgassák a helyi lakosság érdekében.” Tehát itt nem a helyi önkormányzashoz való kollektív alapjogról van szó.

9 BALÁZS II.

10 A kiegészítő jegyzőkönyvet a 2010. évi XXVI. törvény hirdette ki. Az *1. cikk 2. pontja* szerint a „helyi közügyekben való részvétel joga a helyi önkormányzatok feladat- és hatáskörei gyakorlásának meghatározására és befolyásolására való jogot jelenti.” A kérdéskörrel kapcsolatban lásd KUKORELLI fentebb hivatkozott álláspontját is.

11 Magyarországon az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet hirdette ki.

hogy a közügyek vitelében közvetlenül vagy szabadon választott képviselők útján részt vegyen.”

4.3. Helyi közügy, helyi közhatalom

Egy harmadik fontos terület annak körüljárása, hogy mit is jelent a helyi közügy, illetve a helyi közhatalom. A régi Alkotmányban a helyi önkormányzás kapcsán fogalmi elemként szerepelt a helyi közügy, illetve a helyi közhatalom. Az Ötv. 1. §-ának (2) bekezdése szerint a *„helyi közügyek a lakosság közszolgáltatásokkal való ellátásához, a közhatalom önkormányzati típusú helyi gyakorlásához, valamint mindezek szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek helyi megteremtéséhez kapcsolódnak.”* Ahogyan fentebb jeleztem, az új Alaptörvény is megemlíti a helyi közügyeket és a helyi közhatalmat. Az Mötv. megfogalmazása első ránézésre hasonlít a régi törvényére, de az „alapvetően” kitétel elbizonytalanítja a rendelkezést, továbbá nem található benne utalás a helyi közhatalomra, viszont a lakossággal való együttműködésre igen: a *„helyi közügyek alapvetően a lakosság közszolgáltatásokkal való ellátásához, valamint a helyi önkormányzás és a lakossággal való együttműködés szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek megteremtéséhez kapcsolódnak.”*¹² Az alapvető közszolgáltatások kiemelt fontossággal bírnak az egyén és a társadalom szempontjából is. Korábban nem az állam hatókörébe tartoztak, de amikor az állam felvállalta őket, a már említett célszerűségi, hatékonysági szempontok miatt a helyi önkormányzatokhoz kerültek, és főszabály szerint nem is lehet tőlük ezeket elvonni. A közhatalom önkormányzati típusú helyi gyakorlása alatt a normatív aktusokat, vagyis a helyi jogszabályokat (jogalkotás) és az egyedi ügyekben hozott döntéseket (jogalkalmazás), valamint az ezek érvényre juttatásához esetlegesen szükséges állami kényszert kell érteni.¹³ Mindennek önállóan kell történnie, megfelelő szervezeti, személyzeti és anyagi feltételek mellett. A helyi közhatalom említésének hiányával kapcsolatban BALÁZS István már a törvény elfogadása előtt kifejtette, hogy a szabályozás következtelenséget mutat akkor, „amikor a helyi közügyek fogalmát szűkíti azzal, hogy az Alaptörvénytől eltérően kihagyja a közhatalom helyi önkormányzati típusú gyakorlását. Ez azért furcsa, mert – túl azon, hogy az Alaptörvény tartalmazza – a helyi önkormányzatok rendeletalkotási joga, csakúgy mint az önkormányzati hatósági ügyek intézése, tartalmilag megmaradó alapvető jogintézmények.”¹⁴

12 Mötv. 4. § (Hatályos: 2013. január 1-jétől.)

13 BALÁZS II.

14 BALÁZS István: Gondolatok a helyi önkormányzatokról szóló T/4864. számú törvényjavaslatról. *Jogi Iránytű*, 2011/4. szám, 2. o.
www.mta-ius.hu/iranytu/6_balazs_istvan.pdf
(utolsó belépés: 2012. június 30.)

4.4. A deklaráció, illetve az elhagyás okai

Miért került be a helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjog a magyar Alkotmányba? A válasz a fentebb már említett rendszerváltó országok szemléletére vezethető vissza, ahol vívmányként tekintettek erre (hiszen nem volt szerves fejlődés, amely a választójogba való „beleértést” megalapozta volna¹⁵), és az önkormányzatiság, decentralizáció hangsúlyozásának kiemelt jelentősége volt az új demokráciában.

És miért nincsen benne ez az alapjog az új Alaptörvényben? Ennek több oka is lehet, amelyek közül gondolhatunk politikai üzenetre, de arra is, hogy több mint húsz év elteltével az alkotmányozók elért eredményként tekintettek a fenti célkitűzésekre, és mint „szükségtelen” deklarációt, kivették a normaszövegből. (Az más kérdés, hogy ezen az alapon talán több másik alapjogot is el lehetett volna hagyni az Alaptörvényből.) Támpontul szolgálhat az Mötv. általános indokolása, amely szerint az „önkormányzati rendszer kialakításakor a legnagyobb hangsúlyt a demokratikus működés, az önkormányzati autonómia, illetve a kormányzati túlhatalmat megakadályozó garanciák kiépítése kapta. (...) a gazdaságossági, hatékonysági, valamint szakmai szempontokat a szükségesnél kisebb mértékben vették figyelembe. A lehető legszélesebb körben érvényesült a helyi önkormányzás joga, így – lélekszámtól függetlenül – valamennyi település választópolgárai élhettek ezen lehetőséggel. Így egy település-centrikus, nagy autonómiával rendelkező, ugyanakkor széles felelősségre épülő rendszer alakult ki, amely már ekkor magában hordozott több olyan ellentmondást (pl. az elaprózott településszerkezet és a széles feladatrendszer közötti feszültséget), amely később érthető módon működési zavarokhoz vezetett.”¹⁶

5. Az alapjog helyzete ma

A helyi önkormányzáshoz való jog tehát az Alaptörvényben nem szerepel, így alkotmányos alapjogról nem beszélhetünk, hanem az Mötv.-ben kapott helyet, érdekes módon annak preambulumának első mondatában, a következőképpen: *„Az Országgyűlés elismeri és védi a helyi választópolgárok közösségének önkormányzáshoz való jogát.”* Vagyis a deklaráció törvényi szinten történik. Pontosabban a törvényből olvasható ki ez a jog azáltal, hogy rendelkezik a tartalmáról (ahogyan arról fentebb a helyi közügy kapcsán írtam), címzettjeiről, gyakorlásáról. Hiszen az új törvényben kapunk választ arra, hogy *kiket illet meg* ez a jog, amikor a 2. § (1) bekezdése megállapítja, hogy a helyi önkormányzás „a település, valamint a

¹⁵ Lásd: BALÁZS II.

¹⁶ www.parlament.hu/irom39/04864/04864.pdf
(utolsó belépés: 2012. június 30.)

megye választópolgárai közösségének joga.”¹⁷ Itt olvashatjuk egy helyen a jog *gyakorlásának két módját*¹⁸, és az alkotmánybíróági, illetve bírósági védelem garanciája is itt jelenik meg¹⁹. Azonban az is kiolvasható a jogszabályból, hogy a jog címzettjei *kötelezettségekkel* is rendelkeznek, ami újdonság a szabályozás kapcsán. A helyi önkormányzás során a törvény szerint „érvényre jut az állampolgári felelősségérzet, kibontakozik az alkotó együttműködés a helyi közösségen belül.”²⁰ A törvény 8. §-a szerint pedig a helyi közösség tagjai a helyi önkormányzás alanyaként kötelesek öngondoskodással enyhíteni a közösségre háruló terheket, képességeik és lehetőségeik szerint hozzájárulni a közösségi feladatok ellátásához, illetve betartani és betartatni a közösségi együttélés alapvető szabályait. Ezek elmulasztását szankcionálni is lehet.

6. Következtetések

BALÁZS István hangsúlyozza, hogy „a helyi önkormányzatokra vonatkozó nemzetközi jogi szabályozás fejlődése inkább a helyi önkormányzáshoz való jog gyakorlásának előmozdítása irányába megy és nem mint kollektív alapjognak az alkotmányokban történő elismertetése a cél.” Visszalépésről talán a Charta preambulumaának fényében lehet beszélni, miszerint „csak tényleges feladatkörrel bíró helyi önkormányzatok biztosíthatnak egyszerre hatékony és az állampolgárokhoz közelálló igazgatást, (...) a helyi önkormányzás védelme és megerősítése a különböző európai országokban fontos hozzájárulás a demokráciának és a hatalom decentralizálásának elvein alapuló Európa kialakításához”. „A »ténylegesség« és a »helyi önkormányzatiság megerősítése« egy előre ívelő és -mutató folyamatot jelent a helyi önkormányzatiság felfogásában, minek központjában az autonómia kiterjesztése áll.”²¹ Ez lehet az a pont, ahol úgy látszik, nem a legszerencsésebb megoldás a már alkotmányi szinten elismert, nevesített alapjog elhagyása.

Alapvetően tehát elmondható, hogy a szabályozás törvényi szinten is lehet kielégítő, ennek taxatíván felsorolható, egzakt feltételei nincsenek (a Charta is igen tág kereteket határoz meg), hiszen ez függ egy-egy adott állam alkotmányos berendezkedésétől, a jogi szabályozás jellemzőitől, stb. A kérdés az, hogy mennyire lesz stabil az új konstrukció, milyen lesz majd az érvényesülése, illetve a jogalkalmazás. Amennyiben ténylegesen, a helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjognak az Alaptörvényben való kimondása nélkül is jól – legalább az eddigi szinten – működik a rendszer, akkor (figyelemmel a nemzetközi kötelezettségvállalások

17 A törvény 3. §-ának első két bekezdése megismétli, illetve pontosítja ezt.

18 Mötv. 3. § (4) bekezdés (Hatályos: 2013. január 1-jétől.)

19 Mötv. 5. § (Hatályos: 2013. január 1-jétől.)

20 Mötv. 2. § (1) bekezdés (Hatályos: 2013. január 1-jétől.)

21 BALÁZS I.

érvényesítésének kötelezettségére is), nem támadható a lépés. Ez természetesen a jövőben fog kiderülni, de amennyiben mégsem így lenne, a címzettek jogérvényesítését bizony nem könnyíti meg a legmagasabb szintű jogforrásban történő elismerés hiánya. Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata során több határozatban hivatkozott az Alkotmány fentebb idézett 42. §-ára, amely a helyi önkormányzáshoz való kollektív alapjogot deklarálta, illetve vont le ebből következtetéseket. A jövőben vajon hogyan lehet felhívni a helyi önkormányzáshoz való jogot?

Tény, hogy az elmúlt évben voltak változások, és bár a dolgozatomban inkább leíró, mint értékelő jellegű, a fentiek alapján – némiképp alkotmányjogi nézőpontból is szemlélve a módosításokat – azt gondolom, hogy visszalépés vehető észre. Nem feltétlenül baj, hogy *nincs benne* a helyi önkormányzáshoz való jog az Alaptörvényben, de véleményem szerint nem kellett volna *kivenni*, akár ennek a szimbolikus jelzésértékét, akár az elmúlt évek tendenciáinak realitását nézzük.

Hivatkozott jogszabályok

1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya (2011. december 31-ig volt hatályban)

Magyarország Alaptörvénye (2012. június 30-án hatályos állapot)

1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról (2012. június 30-án hatályos állapot)

2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól (2013. január 1-jén hatályos állapot)

Irodalomjegyzék

BALÁZS István: *Helyi demokrácia, a helyi önkormányzáshoz való kollektív alkotmányos alapjog*. Kézirat

BALÁZS István: *Az autonómia-felfogás változása az új magyar helyi önkormányzati szabályozásban*. Kézirat

BALÁZS István: Gondolatok a helyi önkormányzatokról szóló T/4864. számú törvényjavaslatról. *Jogi Iránytű*, 2011/4. szám

www.mta-ius.hu/iranytu/6_balazs_istvan.pdf

(utolsó belépés: 2012. június 30.)

KUKORELLI István: Az önkormányzás fogalma, az önkormányzatok szervezeti, hatásköri és gazdasági önállósága. In: *Alkotmánytan I.* (Szerk.: Kukorelli István), Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 498-500. o.

Az Mötv. általános indokolása (T/4864. sz. törvényjavaslat)

www.parlament.hu/irom39/04864/04864.pdf

(utolsó belépés: 2012. június 30.)